

KANT'TA TANRI İSPATLARI VE TANRI POSTULASI

Proofs of God's Existence according to Kant and God as a Postulation

Mehmet GÜNENÇ*

ABSTRACT:

A philosopher, through the use of reason, rather than believing in God, tries to prove the existence or non-existence of God. As a matter of fact, the many examples in the history of philosophy can be divided in three categories. The first is the ontological argument which moves from the analyzing the concept of God; the cosmological argument which moves from the existence of the universe; finally, the teleological argument which moves from the order of nature. Kant, one of the most eminent philosophers of modern period, though, claimed the impossibility of any kind of proof of God. In this article, our purpose is to examine Kant's approach that claims both the impossibility of proving God existence as well as the necessity of God.

Key Words: Kant, God's existence, God as a postulation

ÖZET:

Bir filozof, Tanrı'nın varlığına inanmaktan ziyade, Tanrı'nın var olduğunu ya da var olmadığını akıl yoluyla ispatlamaya çalışır. Nitekim felsefe tarihi boyunca sayısız Tanrı ispatlarıyla karşılaşmış ve Tanrı kavramının analizinden hareket eden ontolojik ispat, evrenin varoluşundan hareket eden kozmolojik ispat ve doğanın düzeninden hareket eden teleolojik ispat olmak üzere üç ispat türü ortaya çıkmıştır. Modern dönemin en önemli filozoflarından birisi olan Kant ise, hangi tür altında olursa olsun, Tanrı'nın ispatlanmasının mümkün olmadığını iddia etmiştir. Bu makalede amacımız, Tanrı'nın varlığının ispatının imkânsızlığını öne sürmesine rağmen Tanrı'nın ispatının zorunluluğunu iddia eden Kant'ın yaklaşımını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Tanrı ispatları, Tanrı postulası

* Dr., Öğretim Görevlisi, Felsefe Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Fatih Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. mgunenc@fatih.edu.tr

Giriş

Felsefe tarihinde Tanrı'nın varlığı meselesi önemli konulardan bir tanesi olmuştur. Filozofun amacı sadece O'nun var olduğuna inandığı ya da inanmadığını ifade etmek değildir. Aynı zamanda her filozof Tanrı'nın varlığını, O'nun bilinip bilinmemesi ve bilgi konusu olup olmaması açısından değerlendirmiş ve bunun için de bazı ispatlar ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlamda filozofun kendisine görev biçtiği nokta, Tanrı'nın varsa nasıl var olduğunu, var değilse de neden olmadığını *gösterebilmektir*. Nitekim felsefe tarihinde, Tanrı kavramının analizinden hareket eden *ontolojik*, evrenin varoluşundan hareket eden kozmolojik ve doğanın düzeninden hareket eden *teleolojik* olmak üzere üç tane temel ispat şekli ortaya çıkmıştır. Bu ispat türlerini ve bunlara başvuran filozofları bir makalede incelemenin imkânı yoktur. Bunun yerine, ilkesel olarak Tanrı'nın her ne şekilde olursa olsun ispatlanma imkânına karşı çıkan ve bu arada bahsi geçen ispatları da çürütmeye çalışıp, Tanrı'nın ancak *postula* edilebileceğini söyleyen büyük Alman filozofu Kant'ın yaklaşımını inceleyeceğiz.

Kant'a göre bütün Tanrı ispatları, aslında, "yargılara dayalı olarak oluşturulmuşlardır, yoksa şeylerden ya da şeylerin varoluşlarından hareketle değil." (KrV, A593/B621) Yani bu ispatlarda temel sorun, Tanrı gibi aşkın (transendent) bir varlığa yargıyla ulaşmanın imkânı düşünülmeden bu varlığın ispatlanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. (KrV: A592/B620) Kant için, Tanrı kavramını düşünmek ile O'nun varlığını bilgi konusu kılmak ve dolayısıyla ispatlayabilmek farklılık arz etmektedir. Akıl Tanrı kav-

ramıyla varlığa ilişkin olarak mutlak birliğin elde edilmesini amaçlamaktadır. Bu amaç yani mutlak birlik saf aklın bir arzusu olduğundan özeldir. Saf aklın bu öznel arayışına, tecrübe dünyasında nesnellik kazandırmak yani sadece düşünmede yer alan varlığı bilgi konusu kılmak doğru değildir. Böyle bir arayış spekülatifdir. Kant'ın özellikle vurgulamak istediği husus, spekülatifliğin aklın işleyişi sonucunda ortaya çıktığıdır. Bu işleyişte ortaya çıkan ispatların ortak özelliği, hepsinin ya dünyanın yapısından ya da tecrübeden hareket ettiklerini sanmalarındır.

Kant'a göre, spekülatif aklın ortaya koyabileceği ontolojik, kozmolojik ve teleolojik olmak üzere üç tür ispat bulunmaktadır. (KrV, A590-A591/B618-B619) Ontolojik ispat mükemmelliğin var olmayı da içermesinden hareket etmektedir. Tanrı'nın, kavramı gereği, her şeyin en mükemmeline sahip olması gerektiğinden, var olma imkânını da taşıyacağı sonucu zorunlu olarak çıkmaktadır. Hâlbuki nasıl bir şeyin var olduğunu bilmek ile o şeyi düşünmek farklı şeylerse, Tanrı kavramını düşünmek ile Tanrı'nın var olduğunu bilmek farklı şeylerdir. Çünkü şeylere ilişkin yargıları oluşturma şartı ile şeylerin var olma şartı birbirinden farklıdır. Bir şeyin bilindiği söyleniyorsa ona ilişkin bir yargının olması gerekmektedir. Tanrı'nın var olduğu söylendiğinde bu yargıya karşılık gelen bir durumun ya da bir nesnenin olması gereklidir. Hâlbuki 'Tanrı vardır.' yargısı böyle bir sonuca götürmemektedir. Örnek vererek açıklamak gerekirse, üçgen kavramında yer alan üç açının bulunmasının zorunluluğu ile üçgenin var olmasının zorunluluğu farklı şeylerdir. Üçgenin tanımlamasında yer alan unsurların doğruluğu, üçgenin

var olduğu sonucuna değil, üçgenin ne olduğuna götürür. Bundan dolayı, bir şeyin tanımlanmasından hareketle, bu tanımlamanın sonucu doğru olsa dahi, ispatı ispatlanmaz. Yine bunun gibi, “Tanrı *her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.*” yargıları, ancak Tanrı’nın varlığını zaten başından kabul eden bir deist için geçerli olabilir. Ama sadece deist için geçerli olmasıyla nesnel değil, öznel olabilir. Yani deist için var olsa bile, ateist için ispatı gerekmemektedir. Nitekim Tanrı’nın her şeyi bilen, her şeye gücü yeten gibi nitelendirmeleri ‘Tanrı yoktur’ denildiğinde anlamını kaybetmektedir. Dolayısıyla bir şeyin ispatına, onun üstün özelliklerinden ya da mutlak zorunlu varlık olmasından hareketle ulaşılabilmektedir. (KrV, A595/B623)

Bu bağlamda ontolojik ispatlamada Kant’ın karşı çıktığı önemli husus, “Tanrı vardır” yargısıyla aslında, Tanrı hakkında herhangi bir belirlenimde bulunulmadığıdır. Çünkü “*vardır*” sözü, bir şey hakkında olan bir belirleme değil, o şey hakkında konuşmanın imkânıdır. Bu imkândan hareketle, bir şey hakkında aktüel olduğunun iddia edildiği bir yargıyla bilgi verilmiş ya da var olduğu gösterilmiş olunmaz. Daha ziyade, o şey hakkında tekrar yapılmış, yani totolojik bir yargıda bulunulmuş olunur. Her yargılamanın bir yüklem içerdiği kabul edilirse, ‘Tanrı vardır’ yargısında yüklem olarak ‘vardır’ kullanılmaktadır. Hâlbuki Kant’a göre, ‘vardır’ belirleyici bir yüklem olmadığı gibi bir yüklem bile değildir. Çünkü ‘vardır’, özne ile yüklem arasındaki rabıta olarak kullanılmaktadır. (KrV, B142) Bu söz, yargıları oluştururken kullanılan bir rabıta olduğundan, varlığa ilişkin herhangi bir belirlenim,

dolayısıyla bilgi olarak değerlendirilemez.

Kant’ın karşı çıktığı bir diğer tür olan kozmolojik ispatta, şartlı olan bir şeyin şartsız olana zorunlu olarak dayandığı varsayımından hareketle Tanrı’ya ulaşıldığı sanılmaktadır. Şeyler hep şartlı olarak değerlendirilmektedirler. Çünkü şeyler varoluşlarını hep başka bir sebebe dayalı olarak mümkün kılmaktadırlar. Bunun anlamıysa, şeylerin toplamı olarak evrenin varoluşunun döngüsel olduğudur. İşte bu döngüsellikten kurtulmak için akıl, şartlı olan varlıkların mutlak anlamda şartsız olduğu, yani herhangi bir şarta dayanmadan sadece kendine dayalı olarak var olduğu mutlak zorunlu bir varlığı varsayar. Şu halde akıl, dünyadaki şartlı olanların meydana getirdiği oluşu, döngüsellikten kurtararak sonuca bağlamak için, nesnelere şartlı olarak var olmasını şartsız olan bir nesneye zorunlu olarak dayandırmaktadır. Bu nedenle, kozmolojik ispatta “şartlı olan dünyanın olması için şartsız olanın olması bir zorunluluktur.” yargısında bulunulmaktadır. Hâlbuki aslında akıl burada bir yargıda değil, varsayımda bulunmaktadır. (KrV, A617/B645) Yüce varlık (kavramı), aklın tecrübe dünyasına birlik kazandırmada ya da birliği açıklamada kullandığı araç; varsayım olarak kullanışlı olabilir. Ama Kant’a göre, bu kullanışlı aracı mutlak zorunlu olarak nitelendirmek varsayımda bulunmanın ötesine geçilerek bir kesinlik vermek demektir. (KrV, A612/B640)

İnceleyeceğimiz son ispat türü olan teleolojik ispat için Kant tarafından, en eski, en değerli gibi nitelendirmelerde bulunulmuştur. Her ne kadar sonuç alınamayacaksa da, Kant için böylesine değerli olmasının ne-

deni, bu ispatın doğa araştırmalarını canlı tutmasından kaynaklanmaktadır. (KrV, A624/B652) Bu anlamda, doğadaki amaçlılığı bulmaya çalışmanın, Kant tarafından doğa araştırmalarında motive edici bir etken olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Kant'a göre bu ispatın, doğru olsa bile, temel eksikliği dünyanın *yaratıcısı* ve *sahibi* olan bir Tanrı'dan ziyade *mimarı* olan bir Tanrı'ya götürmesidir. Dünyadaki güzellikler, çeşitlilikler ve bunların bir düzen içerisinde olması, insanın "nutkunu kesecek" derecede büyüleyici olabilir. (KrV, A622/B650) Ama bu durum, Tanrı'nın varlığını ispatlamak için yeterli değildir. Ayrıca doğadaki düzenden, yasalardan hareket ederek Tanrı'ya ulaşılabileceği söyleniyorsa da, Kant'a göre burada, analogi yapılmaktadır. Aslında, bu ispatta kullanılan analogide sanat ustası, mimar bir Tanrı tahayyül edilmektedir. (KrV, A627/B650) Sonuç olarak, mimar ya da dizayn edici bir Tanrı olduğu ispatlansa dahi, teleolojik akıl yürütmenin Kant tarafından, yaratıcı ve yetkin bir Tanrı'ya ulaşılması için yeterli görülmediğini söyleyebiliriz.

Kant için bütün ispatlar bu üç ispat türünün içine dâhil edilebilirler. Bunlara ilişkin temel eleştiri, göstermeye çalıştığımız gibi aklın yapısından kaynaklanan bir takım benzer özellikler taşımalarıdır. Teorik akıl içerisinde Tanrı kavramı varsayılmaktadır. Ama bu durum, Tanrı'nın var olmasına ilişkin bir ispattan ziyade, şartlı olan var olanları şartsız bir var olana bağlamak için gerekli olan bir varsayımdır. Buradaki ontolojik işlev, Tanrı'nın varlığına ilişkin değil, diğer var olanlara ilişkindir. Yani aslında aklın amacı, Tanrı ispatına ulaşmak değil, varlık alanını daha iyi bir zeminde kavramaktır.

Bunun için de var olanların sanki tek bir varlıktan geldiğini varsayarak düşünmektedir. (KrV, A671/B699) Böylece varlığın aslında *birlik* içerisinde olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ama aslında olan varlıktaki birlik değil, akıldaki birliktir. Şu halde teorik akıl tarafından Tanrı'nın var olduğu ispatları, bu birliğin gerçeklikte de bir izdüşümünün olduğu sanılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Kant üç ispat türünü de aklın yapısına dayandırmıştır. Böylece Tanrı'nın ispatlarının nesnel değil öznel olduğunu iddia ederek çürütmeye çalışmıştır.

Kant'ın Tanrı ispatlarına bütünüyle karşı çıkması, onun Tanrı'nın varlığına inanmadığı anlamına gelmemektedir. Kant'ın karşı çıktığı husus Tanrı'nın teorik anlamda bilgi konusu olamayacağıdır. Bu anlamda Kant, Tanrı'nın teorik bilginin üreticisi olan teorik akıl tarafından ispatlanamayacağını düşünmektedir. Bu aşamada ispattan postulaya ve buna paralel olarak da teorik akıldan pratik akla geçebiliriz. Postulayı anlamak için teorik akıldan farklı bir işleyişi olan pratik aklı kısaca açıklamanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Teorik akıl bilmeyi önemserken pratik akıl eylemde bulunmayı ister. (KrV, Bx) Hatta teorik akıl etrafındaki nesnelere bilmek isterken pratik akıl kendisinde yer alan özgürlük, erdemlilik gibi kavramları gerçekleştirerek nesne haline getirmek ister. Bu anlamda pratik akıl, teorik akılda olduğu gibi tecrübe dünyasındaki var olanlara dayanmak ve bunlar hakkında bilgi vermek zorunda değildir. Pratik aklın Tanrı'yla olan bağlantısı ise, bu aklın bir diğer önemli ve zorunlu kavramı olan *en yüksek iyiye* gerçeklik kazandırmasında karşımıza çıkmaktadır. (LoE, 1930:6) En yüksek iyi, genel olarak

saf aklın diyalektiğinde kaçınılmazcasına ortaya çıkan bir nesnedir. Bu diyalektikte, teorik aklın fenomenal varlık alanını birlik içerisinde görme arzusu vardır. Pratik aklınsa nominal alanda ideali vardır. Bir diğer deyişle, teorik akıl mükemmeli bilmeyi; pratik akıl mükemmeli gerçekleştirmeyi ister. Sonuçta, pratik aklın amacı bir nesneyi bilmek değil, kendi idealini nesne haline getirmeyi amaçladığından en yüksek iyiyi gerçekleştirmek ister.

Kant'a göre, en yüksek iyi, ya en yetkin olmak ya da en üstün olmak anlamında düşünülebilir. En yetkin iyi, kendisinin mükemmel bir bütünlük olduğu, en üstün olansa, hiçbir koşula bağlı olmayan bir yapı arz etmektedir. Kant'ın bu ayrımı yapmasının nedeni, en yüksek iyinin hem erdemlilik hem de mutluluğun en uygun şekilde yani orantılı bir biçimde birleşmesiyle elde edilebileceğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Mutluluk ve erdemliliğin kurduğu yapı, iyinin başka hiçbir koşula ihtiyaç duymadan kendini kurduğu en yüksek yapıdır. Bu anlamıyla aranan sadece erdemliliğin olduğu en yetkin iyi değil, erdem ve mutluluğun bir bütünlük oluşturduğu en üstün iyidir. (KpV, 5:110)

En yüksek iyi idealinin olması için erdemliliğin sonrasına mutluluğu da koymak gereklidir. Mutluluğun ise insanın elinde olmaması en yüksek iyinin gerçekleşemeyeceği anlamına gelmektedir. O halde pratik akıl, gerçekleştiremeyeceği bir nesneyi kendine hedef haline getirmektedir. Sonuçta bu gerçekleşememe durumu ahlakın amaçsız kalmaya, anlamsızlaşmaya mahkûm olması anlamına gelmekte ve bu da insanı pratik aklın çatışkısı olarak adlandırılan bir durumla kar-

şı karşıya getirmektedir. (KpV, 5:114) Kant, çatışkının çözümünün ahlaklılık ile mutluluk arasında kabul edilebilir bir bağla mümkün olacağını düşünür. Önemli olan nokta, kurulan bu bağ gerçekleşirmenin nasıl mümkün olacağıdır. İşte bu aşamada Tanrı kavramı devreye girmektedir. Çünkü Tanrı, çatışkıya yol açan mutluluğu en uygun bir biçimde yani orantılı bir biçimde insana vererek en yüksek iyi idealinin gerçekleşmesini sağlayacak yegâne varlıktır. Böylelikle çatışkının çözümünün mümkün olması için Tanrı zorunlu olarak kabul edilir yani postula edilir. (KpV, 5:125) Tanrı'nın varlığının bilinip bilinmemesinin ötesinde insanın içine düştüğü çatışkından çıkması için Tanrı'nın varlığını kabul etmesi gerekmektedir. Buna karşın, pratik aklın bu ideali ve çatışkısı ahlaki açıdan da olsa özneldir ve bundan dolayı özne bir istemeye dayalı olarak ortaya çıkan Tanrı'nın var olması her ne kadar zorunluluk teşkil etse de özneldir. Bu nedenle Kant'a göre, "burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: bu ahlaksal zorunluluk özneldir, yani gereksinmedir, nesnel değildir yani kendisi ödev değildir." (KpV, 5:125)

Tanrı idealinin kabulü, en yüksek iyinin gerçekleştirilmesiyle ilgili olduğundan Tanrı'nın kendisine (yani doğası hakkında) ilişkin bir bilginin olmasına gerek yoktur. Kant, Tanrı'nın postula edilmesiyle pratik anlamda bilgi elde edilemeyeceğini söylerken, aslında varsayımın herhangi bir biçimde bilgiyle ilişkisi olmayacağına işaret etmektedir. (KpV, 5:135) Bundan dolayı, en yüksek iyinin gerçekleşmesi için, Tanrı'nın varsayılması zorunludur denilmesi daha uygundur. Varsaymanın zorunluluğu pratik akıl açısından dır. Burada Tanrı'nın varoluşu, teorik

akılda olduğu gibi sistematik bilginin oluşturulması için kullanılan epistemolojik bir araç değil; pratik aklın kendi nesnesine yani en yüksek iyiye gerçeklik kazandırmak için ahlaki anlamda dayanmak zorunda olduğu bir zemindir. (KrV, A634/B662) Nitekim Kant'ta, Tanrı'nın teorik akılda olduğu gibi *mantiken* sanki varmış gibi düşünülmesinden ziyade, *ahladen* var olduğuna inanılması zorunludur. (KrV, A829/B857)

En yüksek iyiyi gerçekleştirmek için Tanrı'yı varsaymak zorunda kalmak, istenmeyen bir sonuç değildir. Yani istenmediği halde zorla kabul ettirilen bir Tanrı kabulü söz konusu değildir. Aksine, en yüksek iyinin gerçekleşeceğine ilişkin olarak bir varlığa duyulması gereken güven gösterilmektedir. Bir diğer deyişle Tanrı, teorik anlamda mantiken çıkarmak zorunda kalınan bir sonuç değil, güven duyulduğu için inanılan bir varlıktır. (Wood, 1970:172) Bunun için rasyonel zorunluluk, teorik açıdan değil, pratik açıdan ele alınmalıdır. Burada Tanrı inancı, bu dünyanın belirli bir biçimde yaratıldığına ve bu dünyadan sonra da mutluluğun karşılığının olduğu (en yüksek iyi) başka bir dünyaya yerleştirileceğine dair duyulan güvenle ilgilidir. Şu halde ispatı bilgiye ilişkin, postulayı ise inanca ilişkin bir enstrüman olarak değerlendirebiliriz. (Seung, 2007:128)

Bu aşamada Kant'ın postula ile varsayım ayrımının belirsiz olduğuna yönelik eleştirileri değerlendirebiliriz. (Messinessi, 1999:47) Bu belirsizlik, postulayı, ispatın değişik bir biçimi olarak değil, varsaymanın değişik bir biçimi; yani *zorunlu varsayım* olarak kabul etmekten kaynaklanmaktadır. Tanrı postulası, ispatın pratik akılda karşımı-

za çıkan değişik bir biçimine değil, varsaymanın zorunlu olduğuna işaret etmektedir. Teorik akıldaki Tanrı kavramının varsayılmasının gerekliliği burada farklı bir amaç için zorunluluğa dönüşür. Daha açık ifade etmek gerekirse, teorik akıl varlığın mutlak birliğini sağlamak için Tanrı'yı kavramsal olarak varsaymayı gerekli görürken, pratik akıl içine düştüğü çatışkidan kurtulmak için Tanrı'nın kavramının değil bizatihi kendisinin var olmasını zorunlu olarak varsaymak durumundadır. Bu zorunluluk Tanrı fikrinin basit bir varsayım değil, postula olarak adlandırılmasının da nedenidir. Pratik aklın zorunlu bir kabulü olarak Tanrı'nın varsayılması, pratik aklın alanında olsa dahi, Tanrı'nın nesnel bir bilgi mahiyetine kavuştuğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle kanımızca, postulayı, ispatın pratik akıldaki bir sürümü olarak düşünmek yerine varsayımın bir sürümü olarak görmek daha doğrudur. (KpV, 5:12)

Sonuç olarak, Kant'ın Tanrı postulasının bir ispat olmaması nedeniyle farklı şekilde değerlendirilmesinin uygun olduğunu düşünüyoruz. Aslına bakılırsa Kant, ispatı daha çok bilgiye ve dolayısıyla teorik akla ait bir yöntem olarak düşünmektedir. Akıl, Tanrı'dan teorik anlamda bilgi çıkarma imkânına sahip olmadığından boşuna ispatlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Kant, meselenin Tanrı'nın varlığından ziyade yöntemin yanlışlığında olduğuna işaret etmektedir. Tanrı'nın varlığı aklın pratik kısmına ait bir konudur. Pratik anlamda bakıldığında, böyle bir inanca sahip olmanın zorunluluğu, rasyonel olarak adlandırılmasının nedenidir. İşte filozof Tanrı'nın varlığını ispatlayarak bilgi konusu değil, Tanrı inancını rasyonel kılarak

ahlâk konusu yapmalıdır. Tanrı ile insan arasında bir bilgi ilişkisi değil bir inanç ilişkisi söz konusudur ve filozofun yapması gereken böylesi bir inancı rasyonel kılarak sağlama almaktır. Nitekim Kant'ın kendisi de *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde bu türden bir ahlak kanıtının ya da postulanın insanın kültürel gelişimine uygun olduğunu belirtirken, daha çok, inancın rasyonel bir zemine oturmasını ifade etmeye çalışmaktadır. (KU, 5:458) Bunun yanında, postula ile kastedilen inancın, basit bir şekilde değerlendirilerek, bir dilek ya da temenni olarak nitelendirilmesi doğru değildir. (Bielefeldt, 2003:175)

Kant'ın Tanrı anlayışına bir eleştiride bulunarak makalemize son vermemizin faydalı olacağını düşünüyoruz. Dikkat edilirse Kant, gerek teorik aklın gerekse pratik aklın yapısından bahsederek Tanrı kavramını bir yerlere oturtmaya çalışmaktadır. Kanaatimizce, Kant'ın Tanrı kavramını akla dayalı olarak açıklaması, onun bir sistem kurma arzusuyla ilgilidir. Çünkü Kant için akıl sistematik bir bütünlük taşıyan üstün bir yapıdır. (KrV, Axiii) Nasıl Tanrı hiçbir şeyi boşuna yaratmamışsa akıl da hiçbir şeyi boşuna kullanmaz. Bir diğer ifadeyle Kant, Tanrı da dâhil olmak üzere bütün varlıkların ve var olma biçimlerinin aklın işleyişi içerisinde anlam kazandığını düşünmektedir. Buna karşın Kant bir adım daha öteye giderek aklın bu işleyişinin bir sisteme sahip olduğunu söyleyerek akli fazlasıyla yüceltmektedir. Nitekim Kant'ta Tanrı kavramının kullanımının, sistemin işleyişi için uygun bir şekilde sokulduğundan bahsedilmektedir. (Novel, 1989:93) Bu anlamda, ulaşılan Tanrı'nın ne ölçüde, insanın inancına ya da bir dinin talep ettiği seviyeye tekabül ettiğinin tartışılması

gereklidir. Çünkü Kant filozofları eleştirirken aklın yetersizliğinden değil aklın yanlış kullanılmasından hareket etmektedir. Önerilen rasyonel inanç ya da postula ile, bunlar her ne kadar kendi içinde tutarlı olsalar da, yine akla vurgu yapılmaktadır. Hâlbuki Tanrı inancında, Gazali'nin yaptığı gibi aklın ötesinde olan kalbe gidilerek, aklın rasyonel inancından kalbin sunduğu imana geçmek ve böylece Tanrı'ya inancı üst bir keyif haline getirmek daha uygun bir yol değil midir?

Kant'ın Eserleri İçin Kısaltmalar

- Critique of Pure Reason : **KrV**
- Critique of Practical Reason : **KpV, Ak 5**
- Lectures on Ethics : **LoE**
- Critique of Judgement : **KU, Ak 5**

Kaynakça

Bielefeldt, Heiner, *Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, 2003.

Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, Translated by Norman Kemp Smith, St Martin's Press, New York, 1929.

Kant, Immanuel, *Lectures on Ethics*, Translated by Louis Infield, Hackett Publishing Company, 1930.

Kant, Immanuel, *Critique of Practical Reason*, Translated and Edited by Mary Gregor, Cambridge University Press, 1997.

Kant, Immanuel, *Critique of Judgment*,
Translated by James Creed Meredith, revised and edited by Nicholas Walker, Oxford University Press, 2007.

Messinessi, Leonardo, *Kant and the Problem of God*, Blackwell Publishers, 1999.

Novel, Yirmiyahu, *Kant and the Philosophy of History*, Princeton University Press, 1989.

Seung, T.K., *Kant: A Guide for the Perplexed*, Continuum, 2007.

Wood, Allen W., *Kant's Moral Religion*, Cornell University Press, 1970.

civilacademy